

УДК 334.73(477)“19”

В.П.Рекрут, О.П.Степченко

“Артільний батько” Левитський Микола Васильович на Поділлі

На основі аналізу опублікованих матеріалів та архівних документів розглядається стан вітчизняної історіографії про життя та діяльність відомого громадського діяча, кооператора і літератора Миколи Васильовича Левитського. Висвітлюється його участь у поширенні кооперативної ідеї на Поділлі на початку ХХ ст. З'ясовано, що дослідження документальної спадщини “артільного батька” здійснено низкою вітчизняних вчених, які переважно розглядали його діяльність в напрямках поширення кооперативної ідеї на теренах Російської імперії в контексті популяризації землеробських артілей та інших форм промислової кооперації. Автори, використовуючи архівні документи особового фонду М.Левитського, доводять, що на Поділлі внаслідок адміністративного тиску з боку влади поширення кооперативної ідеї, зокрема утворення землеробських та інших виробничих кооперативних товариств, значно відставало від інших регіонів України. Водночас географія пропагандистських заходів М.Левитського з питань популяризації кооперації охоплювала територію Європейської частини Російської імперії і країни Західної Європи. На початку ХХ ст. М.Левитський також відвідав Подільський край, зокрема м.Кам'янець-Подільський, де прочитав декілька лекцій, одну з яких нелегально в стінах місцевої духовної семінарії. Майстерно викладені лекції із застосуванням власних віршованих творів, позитивно сприймалися слухачами з числа семінаристів-українців і ефективно вплинули на формування їх патріотичного світогляду та, в певній мірі, активізували розвиток кооперативного руху на Поділлі. Значна кількість учасників лекцій згодом стали свідомими провідниками кооперативної ідеї та плідно працювали в системі кооперації краю.

Ключові слова: Микола Васильович Левитський, кооперація, артілі, Кам'янець-Подільська духовна семінарія, семінаристи, лекції, поезія.

Вставай до праці, прокидайтесь люде,
Тобі й нащадкам краще буде,
Кооперація, вже йде,
Вона до правди шлях веде.
М.Левитський [1, арк. 1].

У квітні 2014 р. в Україні майже непомітно минула 155 річниця з дня народження відомого в світі кооператора, громадського діяча і літератора Миколи Васильовича Левитського, одного з найактивніших провідників кооперативної ідеї, званого в світі як “артільного батька”. Саме він став розробником організаційних засад артільної форми виробництва в сільському господарстві і автором знаменитого “Артільного договору”. Микола Васильович, подібно до інших українських провідників кооперативної ідеї, бачив в артілі не тільки господарське утворення, що організоване за добровільною ініціативою її членів, а й можливість

нового, більш заможного та змістовного життя для селян. Крім того, він, беручи у 1896–1910 рр. участь у роботі 3-х конгресів Міжнародного Кооперативного Альянсу (1896 р. – Франція, 1907 р. – Італія, 1910 р. – Німеччина), став одним із перших українських кооператорів, які успішно репрезентували вітчизняну кооперацію на міжнародному рівні і тим привернули увагу світової спільноти до її значних здобутків [2, с. 15].

У вітчизняній історіографії діяльність М.Левитського розглядалася в низці наукових праць. Протягом останніх двох десятиліть вітчизняні вчені М.Аліман [3], В.Вовченко [4], Л.Горкіна [5], Ф.Ленченко [6], В.Марочко [7], Т.Оніпко [8], А.Пантелеймоненко [9], А.Фареній [10] та ін. досліджували і продовжують вивчати залишену ним джерельну спадщину й опубліковані матеріали про життя та діяльність “артільного батька”. Загалом дослідникам вдалося висвітлити основні віхи його біографії, розкрити напрямки кооперативної праці та проаналізували участь у громадсько-політичних заходах кінця XIX – початку XX ст. Утім постать М.Левитського вирізняється широким спектром різних справ і настільки багатогранна, що, навіть з урахуванням існуючих публікацій, ще до нині поза межами досліджень залишаються частина подій, які потребують додаткового вивчення та оприлюднення.

У статті висвітлюються маловідомі сторінки участі М.Левитського у поширенні кооперативної ідеї та розглядається його вплив на формування потенціалу кооперативних діячів Поділля на початку XX ст.

Зазначимо, що ідея кооперації, тобто співробітництва між людьми, для М.Левитського протягом життя стала головним пріоритетом у його творчій праці. Отримавши високу юридичну освіту в Харківському університеті, а з тим і перспективи на вагомій матеріальній вигоді від юридичної практики в статусі “присяжного повіреного”, Микола Васильович все ж таки обрав головною справою життя діяльність у сфері кооперації. Аудиторією діяча стало обездолене селянство, робітники, вихідці із середовища так званих дрібних власників та міська інтелігенція. У спілкуванні з ними його авторське слово, проста і зрозуміла жива мова мали неабиякий вплив. Засновані ним у 1894 р. перші артілі на Херсонщині швидко набули поширення по всій Росії, що зробило його неймовірно популярним і, як водиться у таких випадках, в знаки поваги у суспільстві його стали величати не інакше як “Артільний батько”. Висока довіра громадян змусила Миколу Васильовича левову частину часу приділяти популяризації започаткованої ним справи. У кінці XIX – на початку XX ст., подорожуючи з лекціями і виступами в Європейській частині Російської імперії, йому довелося відвідати Санкт-Петербург, Москву, Варшаву, Київ, Харків, Херсон, Одесу, Миколаїв, Ніжин, Самару, Вітебськ, Вороніж, В’ятку, Нижній Новгород, Перм та інші міста [2, с. 15]. За підрахунками О.Савича, внаслідок титанічної праці М.Левитського на теренах України до 1902 р. було утворено понад 180 артілей, а загалом на території Європейської частини Російської імперії до 1905 р. було утворено близько 500 промислових товариств, хоч це число досить нижче фактичних даних [11, арк. 6].

Відомо, що “артільний батько” не обминує і Подільський край.

Нагадаємо, що на теренах Подільської губернії кооперативна ідея знайшла благодатний ґрунт лише в кінці ХІХ ст. У містечку Городок (1874 р.), а згодом у Вінниці (1880 р.), Гайсині та Кам’янці-Подільському (1897 р.) з’явилися перші кооперативні осередки об’єднання громадян у кредитній та у сфері задоволення споживчих потреб [12, с. 54, 59]. Проте в системі сільськогосподарського і промислового виробництва для переважної більшості хліборобів і звичайних робітників кооперативні форми економічної співпраці були практично невідомі і сприймалися з великою недовірою. У першу чергу таке ставлення торкалося землеробських артілей. Більшість місцевих начальників всіляко гальмували артільне діло і попереджали, що поки вони будуть при владі “жодної землеробської артілі на їхній ділянці не буде”. При тому, владні упорядники вважали Миколу Васильовича за “небезпечну людину” і намагалися не допускати його бесід із селянами [13, с. 671]. Характерним прикладом може стати розклеєний по всіх селах наказ волосного старшини с.Сентово (теперішня Кіровоградщина) А.Гусака, де значилося таке: “...у випадку появи в селі засновника артілей п.Левитського для наради з селянами, заборонити таку нараду” [14, арк. 7].

Не менше перешкод існувало для діяльності промислових кооперативів. Перевершили всіх вінницькі поліцмейстери, які без натяків заявляли, що “Вінниця – це не Америка”, вимагаючи зняти вивіску з ремісничої артілі [13, с. 670]. Тому ідеї кооперації потребували потужних зусиль для подолання адміністративної протидії у розвитку кооперативного руху і налагодженні заходів щодо роз’яснення широким верствам населення основоположних правових та економічних засад утворення артілей та інших форм виробничих кооперативів.

Зазначимо, що існуюче на той час одне із перших в Україні Подільське товариство сільського господарства та сільськогосподарської промисловості (далі – ПТСГП), засноване місцевою магнатерією ще у 1898 р., опікувалося корпоративними інтересами землевласників, фабрикантів і заводчиків і до кооперування селянства ставилося прохолодно [15, с. 18]. Зусиллями фахівців цього товариства насаджувалися прогресивні технології та сучасні методи обробітку землі для отримання максимального врожаю. Для цього були певні причини, адже на світових ринках сільгосппродукція з України продавалася за цінами майже у два рази дешевше. Як зазначав Х.Лебідь-Юрчик, така диспропорція була “принизливою контрибуцією за нашу некультурність і недбалість” [16, с. 8]. Тому крупні заводчики і фабриканти переслідували покращення агрокультури, а з тим збільшення виробництва продукції в індивідуальних селянських господарствах, з метою закупівлі за низькими цінами отриманих ними сировинних ресурсів і подальшої переробки їх на власних млинах, гуральнях і цукроварнях та отримання надприбутків від реалізації готової продукції на світових ринках.

Ясна річ, що на початку ХХ ст. на Поділлі за відсутності українських періодичних видань і зацікавленості з боку влади, інформація про утворення кооперативних спілок, існування артілей та інших виробничих кооперативів у середовищі подільських ремісників, тим більше хліборобів, поширювалася на

рівні чуток. В кращому випадку, до рук хліборобів іноді потрапляли окремі друковані видання, що змогли таємними шляхами пробитися переважно з Галичини. Водночас, за висновками Ю.Магась-Демидас і О.Фелькова, в кінці XIX ст. на Поділлі виробничі артілі “знаходилися в зародковому стані” [12, с. 74]. Лише на початку наступного століття, коли “уряд почав ставитися до кооперативів більш позитивно, оскільки прагнув за їх допомогою покращити соціальне становище населення та послабити його революційну налаштованість”, відбулися реальні зрушення у справі виникнення значної кількості нових товариств у містах, містечках та селах [12, с. 75]. Тут варто додати ще фактор зростання активності частини одноосібних ремісників та кустарів, які усвідомили переваги колективної праці як засіб для покращення життя та матеріального стану власних родин. Характерним може стати витяг із угоди членів Немирівської кравецької артілі, утвореної в листопаді 1901 р. Зокрема там значилося таке: “...переконавшись, що працюючи одноосібно, ми ніколи не забезпечимо себе і свої родини необхідними засобами і не зможемо покращити свій стан взагалі і, що тільки об’єднавшись для спільної праці, при взаємній згоді..., ми зможемо вибитись із наших тяжких злиднів, зробивши свій матеріальний стан більш міцним і надійним” [17, арк. 1]. До речі, у підготовці артільної угоди безпосередню участь брав М.Левитський.

Аналіз інформації з рубрики “Артільна справа”, що в 1901–1904 рр. публікувалася в місцевій елісаветградській газеті, свідчить про надходження на адресу М.Левитського значної кількості дописів. Селяни, робітники і представники різних професій з широкою географією регіонів Російської імперії зверталися з проханням прибути до них та прочитати лекції з питань кооперації. Значна частина дописувачів прохала надати практичну допомогу в організації різного роду артілей і промислових товариств, а також скласти і надіслати проекти установчих документів [14].

З-поміж таких звернень було декілька листів з Поділля. Так, у 1903 р. працівники друкарень м.Вінниці виявили бажання утворити власну артіль і прохали скласти проект статуту. Декілька робітників, що працювали на тютюнових фабриках, вирішили влаштувати в селищі поблизу станції Жмеринки власне артільне товариство і також зверталися з проханням надати форму установчого договору [18, с. 3]. Однак це були лише поодинокі випадки утворення виробничих товариств, а на початку XX ст. на Поділлі артілей в сфері спільного землеробства взагалі не відбулося.

У змальованій вище ситуації прибуття на Поділля “артільного батька” виглядало як крок, що мав порушити провінційну патріархальну тишу, ретельно влаштовану місцевими чиновниками і діячами релігійного культу. Всенародна популярність М.Левитського і прихильність до артільної справи особисто імператора Миколи II, який своїм указом виділив 5 тис. крб. на підтримку праці Миколи Васильовича в справі створення робітничих артілей [19, арк. 10], змусила місцевих можновладців поступитися принципу “не пуцать” і здійснити певні кроки для встановлення контактів з відомим діячем російської кооперації.

Крім того, до жандармерії надійшло розпорядження Міністерства внутрішніх справ щодо усунення будь-яких перепон для розвитку артільної справи. Зокрема в циркулярі значилося, що “поки землеробські артілі будуть переслідувати виключно економічну мету – полегшення бідним селянам-землеробам більш успішний обробіток землі, вони не можуть не користуватися підтримкою державних чиновників” [20, арк. 35]. Зрозуміло, що зазначена декларація не могли залишитися без реагування. Тому в листопаді 1903 р. “артільному батьку” від імені Комісії з організації народних читань при Кам’янець-Подільському опікунству про народну тверезість надійшло запрошення відвідати місто та прочитати в народному домі ім. О.Пушкіна декілька лекцій про артілі: одну для звичайних громадян, а другу – для інтелігенції. Микола Васильович відгукнувся на пропозицію і надіслав програму своїх лекцій для узгодження з місцевою владою [18, с. 5]. Однак саме на той час “артільний батько” вирушив до Сімферополя, Новоросійська, Києва і Варшави і не мав можливості прибути на Поділля [20, арк. 25]. Тоді в кінці січня 1904 р. вищезазначена комісія ще раз запросила М.Левитського до Кам’янця-Подільського. На цей раз йому пропонували прочитати лекції з питань кооперації, зокрема про користь для робітників і ремісників кооперативних артільних організацій [21, с. 3]. Крім цього, ймовірно, Микола Васильович отримав запрошення керівництва ПТСП та міського кооперативу споживачів під головуванням М.Трублаєвича за підтримки колег-кооператорів, службовців канцелярії губернатора А.Рождественського і Г.Сенкевича [22, с. 66].

На початку травня 1904 р. на лекцію в Пушкінському домі зібралася значна кількість міських обивателів, серед яких був губернатор Поділля камергер, дійсний статський радник О.О.Ейлер. Значну частину слухачів склали семінаристи-українці, котрі, на відміну від іншої публіки, неабияк зацікавилися виступом лектора. Як зазначав учасник тих подій В.Приходько, спочатку російською, а згодом чистою українською мовою М.Левитський відверто і правдиво виклав основні причини трагічної долі переважної більшості заснованих артілей. Однак незважаючи на це, “...ми в один вечір стали гарячими прихильниками ідеї кооперативного господарства, як і самого артільного батька” [23, с. 87].

Позитивне враження склала лекція і на пана губернатора, який після зустрічі з М.Левитським в присутності М.Трублаєвича та їх “певної обробки”, став досить прихильно ставитись до артілей. Більше того, О.Ейлер погодився спрямувати на місця циркуляр (за редакцією М.Левитського), в якому повітовим справникам та Кам’янець-Подільському поліцеймейстеру заборонялося втручатись в роботу об’єднань громадян, що утворювалися з метою покращення життя і побуту трудового населення. “Чини поліції, – значилося в документі, – зобов’язані тільки прискіпливо вести списки всіх діючих в їх службових районах артілей” [24, арк. 13]. Безперечно, це було одне із позитивних зрушень у напрямках зменшення поліцейського тиску і недовіри до кооперативного руху краю.

Водночас, ініціативна група патріотично налаштованих слухачів під враженням лекції М.Левитського, за погодженням із помічником інспектора семінарії В.Чеховським – одним із провідників українського руху в семінарії(майбутнім

головою уряду УНР), запросила Миколу Васильовича прочитати лекцію в стінах Духовної семінарії. Дійсно, наступного дня в режимі “таємничості” М. Левитський виголосив промову у вшент наповненій залі, де у властивому йому стилі докладності і простоти виклав основи кооперативної справи. У довгій за часом лекції, насиченій яскравими прикладами з діяльності артільей та інших кооперативів в зарубіжних країнах, Микола Васильович зумів переконати майбутніх проповідників слова Божого в їх особливій ролі щодо поширення ідей кооперації серед мирян та закликав активно брати участь у запровадженні кооперативних організацій. Хоч ці настанови Миколи Васильовича суперечили канонам Святійшого Синоду про заборону духовним діячам працювати в керівних органах кредитних кооперативних установ та правліннях споживчих кооперативів (втратила чинність у 1909 р.) [25, с. 399-400], семінаристи сприйняли виклики часу і згодом доклали чимало зусиль для розвитку подільської кооперації.

На завершення перебування в семінарії на прохання групи слухачів “артільний батько” сфотографувався разом з ними в семінарському саду. На жаль, нам не вдалося знайти цю світліну, але відомо, що на картці (9x12) були зображені 20 осіб, серед яких перебували П. Шевченко, В. Дуткевич, М. Іваницький, В. Сумневич, К. Щироцький, Сочинський, В. Голубович (майбутній міністр УНР), М. Великовський, П. Синицький, А. Голоскевич, Ярошевич, Т. Левитський, Бялковецький, П. Великотний, Л. Єзерницький [26, арк. 16-17 зв.].

Важливо зазначити, що лекції М. Левитського в Кам’янці-Подільському позитивно вплинули на розвиток кооперативного руху краю, а найголовніше, привернули до цієї громадської справи освічену і найбільш свідому частину духівників, що користувалися довірою народних мас. Сам Микола Васильович визнавав, що його виступи щиро зацікавили молодь і наголошував, що “зерно кооперації упаде не на камінь, а на добрий ґрунт і дасть добрий плід” [27, арк. 10]. Так, власне, і сталося. За згадками Миколи Васильовича значна частина духовенства, що слухала його лекції, приєдналася до діяльності української кооперації і він був приємно вражений наслідками виконаної ним роботи. “Через декілька років на з’їздах на Подольщині (в Вінниці) і на Всеросійськiм Київськiм з’їзді, – писав він, – до мене підходили уже дорослі, бородаті священники і інші приватні люде-кооператори з тих семінаристів..., вітали мене із подякою згадували оту контрабандну лекцію” [27, арк. 10].

Варто назвати декількох з тих, хто не тільки очолював кооперативні установи, а брали активну участь у виробленні стратегії і тактики кооперативного руху. Зокрема, це пани-отці В. Боровський, І. Гандзюк, Гриневич, С. Дедевич, В. Змиловський, М. Ковальчук, Кульчицький, В. Лазарович, П. Лотоцький, С. Лясковський, А. Маричев, В. Мефодовський (о. Фома), І. Осаківський, А. Панов, Г. Пілін, М. Сендерко, Смерчинський, Чепурковський (о. Ніл), С. Якубовський та багато інших [28, с. 132-133].

Як згодом виявилось, серед слухачів тієї лекції “артільного батька” був ще один семінарист-подолянин Порфир Аристархович Пеліховський, який ускрутні часи зумів врятувати М. Левитського від жахливого існування. Мова йде про

період 1919–1920 рр., коли Микола Васильович на Кубані потрапив в денікінський полон і не мав змоги повернутися до Києва. Тоді П.Пеліховський очолюючи правління П'ятигорського споживчого товариства, широко відгукнувся на вирішення життєвих проблем М.Левитського. Про цей благородний вчинок він писав так: “П.А. Пеліховський дуже допоміг мені і просто визволив мене з нещастя ...на Кавказі в 1919–1920 році, де я мусив перебувати, не маючи можливості повернутися додому. Я тоді не мав ні помешкання, ні одежі, ні коштів на харчі і, взагалі, ніяких засобів до життя. ...П.А. Пеліховський разом з кооператорами П'ятигорська врятували мене від голодовки і загибелі” [27, арк. 10].

Повертаючись до подій у Кам'янці-Подільському, варто зупинитися ще на одній рисі характеру “артільного батька”, яка магічно діяла на аудиторію і притягувала свідомих українців до нього. Мова йде про безмежну любов Миколи Васильовича до Матері-України та неабиякий поетичний талант у віршованих творах змальовувати долю рідної землі та українського народу. Без сумніву, молодим семінаристам сподобалися рядки із написаної ним у 1900 р. та покладеної на музику (1902 р.) думи “Туга України”, яку з неймовірним успіхом виконували відомі кобзарі та іноді за це брався і сам автор. Наведемо декілька рядків із цієї проникливої туги сина рідної неньки України:

“Ой ти ненько Україно,	Доки ж будуть так прилюдно
Ти ж рідна мати,	Тебе грабувати,
За що ж маєш, сиротино,	Злі ж сусіди тебе, бідну –
<i>Отак пропадати...</i>	<i>Отак обдирати?”</i> [29, арк. 1].

Вчитуючись у вищенаведений фрагмент думи М.Левитського, не важко розпізнати неабияку актуальність твору на сучасному етапі боротьби українського народу за суверенність і державність та можливість вільно обирати шлях розвитку України.

Принагідно зазначимо, що після перебування у Кам'янець-Подільській духовній семінарії, Микола Васильович здійснив ще одну подорож, відвідавши давнього молодого товариша Вадима Пашенка в с.Носківці тодішньої Жмеринської волості Подільської губернії. Дружба між ними зав'язалася ще у кінці XIX ст. в С.-Петербурзі, де М.Левитський читав лекції з кооперативної тематики, а земляк-подолянин відвідував усі його виступи. Згодом, навчаючись в Одеському університеті, Вадим запросив “артільного батька” погостювати в маєтку своїх батьків (члені сім'ї більшість часу проводили за кордоном), де він, практично, був повним господарем. Заодно він прохав “побалакати з селянами про с.-г. артіль і допомогти селянам порадою щодо купівлі землі через “Крестьянский банк” [30, арк. 15]. Ясна річ, що Микола Васильович швидко завоював довіру досить великій групі селян, які дуже уважно слухали його лекцію. У підсумку виступ досвідченого оратора переконав місцевих хліборобів у необхідності кооперування у всіх сферах сільського життя.

Під кінець зустрічі господар маєтку запросив Миколу Васильовича виконати думу “Туга України”, що й зробив автор, акомпануючи собі на чудовій фісгармонії. Після завершення пісні М.Левицький був вражений реакцією на його спів. “Коли

я скінчив, – згадував він, – з великого гурту селян, що був раніш, – нема нікого, зосталася одна дівчина... і гірко плакала”. На питання Миколи Васильовича де поділися люди, дівчина відповіла, що всі почали ридати та повиходили з палацу [30, арк. 16].

З огляду на вищенаведені матеріали щодо перебування М. Левитського на Поділлі, можна зробити висновок, що Микола Васильович володів даром впливу на людей, неабияким талантом і вмінням переконувати, водночас викликаючи довіру і прихильність оточення до себе та до запропонованих ідей.

Таким чином, здійснені на початку ХХ ст. Миколою Васильовичем Левитським читання лекцій та спілкування з громадянами і молодим духовенством позитивно вплинуло на розвиток кооперативного руху і сприяло відродженню національної свідомості в сфері духовного життя українського населення. Його контакти з владними структурами, в певній мірі, сприяли зменшенню адміністративного тиску і бюрократичної тяганини з боку реєстраційних і наглядових органів, що дозволило відчутно активізувати розвиток артільної справи на Поділлі.

З відомих причин, властивих хліборобам Подільського краю (малоземелля, небезпека втратити майно, недовіра до справедливого розподілу врожаю і т.ін.), місцеве селянство не сприйняло ідею М. Левитського щодо спільного обробітку землі як ефективної форми покращення власного добробуту і тому землеробські артілі на Поділлі не прижилися. Разом з тим, запропоноване “артільним батьком” кооперування в частині забезпечення кредитними ресурсами, товарами повсякденного попиту, зняттям праці, збуту виробленої продукції та наданні сфери послуг, знайшло досить відчутну підтримку і розуміння серед широких верств населення.

Водночас, залучення до поширення кооперативної ідеї священників та інших працівників релігійного культу стало визначальним для формування майбутньої потужної системи кооперативних товариств та їх спілок Поділля, яка проявила себе після соціальних заворушень 1905–1907 рр. та знайшла динамічний розвиток у роки Столипінської реформи.

Про участь М. Левитського в становленні кооперативної освіти та вплив на спілкове будівництво кооперації Подільського краю в другому десятилітті ХХ ст. доцільно розглянути в наступних публікаціях.

Список використаних джерел та літератури

1. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. 327, од. зб. 235, 2 арк.
2. Фареній, І. А. Про артільного батька Миколу Левитського: Доповідь на урочистому засіданні Секції соціальної активності сільського населення з нагоди 150-річчя з дня народження Миколи Васильовича Левитського / І. А. Фареній; Наукове товариство істориків-аграрників. – Черкаси: “Вертикаль”, видавець П.П. Кандич С. Г., 2010. – 36 с.
3. Аліман, М. В. Видатні діячі кооперативного руху та їх ідей. 2-ге вид. / М. В. Аліман, Ю. М. Гавриленко. – Донецьк: Проект, 2000. – 295 с.

4. Вовченко, В. Доробок Миколи Левитського у становленні та розвитку кооперативного руху в Україні: історіографічний аспект / Вікторія Вовченко // Вісник Книжкової палати, 2012. – № 4. – С. 1-4.
5. Горкіна, Л. П. Нариси з історії політичної економії в Україні (остання третина XIX – перша третина XX ст.) / Л. П. Горкіна. – К.: Наукова думка, 1994. – 243 с.
6. Ленченко, Ф. І. Кооперативний рух на Україні та його діячі (1866–1921 рр.) / Ф. І. Ленченко. – К., 2000. – 143 с.
7. Марочко, В. І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / В. І. Марочко. – К., 1995. – 280 с.
8. Оніпко, Т. В. Споживча кооперація України в контексті міжнародного кооперативного руху: 20-і рр. XX ст.: монографія / Т. В. Оніпко. – Полтава: ПУЕТ, 2013. – 287 с.
9. Пантелеймоненко, А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія / А. О. Пантелеймоненко. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. – 347 с.
10. Фареній, І. Микола Левитський – “батько” промислової кооперації / Ігор Фареній // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. У двох частинах. – Ч. 2. – С. 121-125.
11. ІР НБУВ, ф. 290, од. зб. 2423, 9 арк.
12. Магась-Демидас, Ю. І. Кооперативний рух у Подільській губернії 1980-і–1914 роках: монографія / Ю. І. Магась-Демидас, О. М. Федьков. – Кам’янець-Подільський: Аксіома, 2010 – 144 с.
13. Краевой, Я. Полвека кооперативного движения на Юге России / Яков Краевой // Муравейник, 1916. – № 38-39. – С. 657-679.
14. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 1192, 30 арк.
15. Подільське товариство сільського господарства і сільськогосподарської промисловості. 1896–1918: історичний нарис / Вікторія Колесник. – Вінниця: Розвиток, 2007. – 159 с.
16. Лебедь-Юрчик, Х. Сельскохозяйственные товарищества / Харитон Лебедь-Юрчик // Кооперативный листок. – 1910. – № 4. – 24 с.
17. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 860, 3 арк.
18. Артельное дело // Елисаветградские новости. – 1903. – № 5. – С. 3.
19. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 1189, 18 арк.
20. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 1191, 160 арк.
21. Дневник // Елисаветградские новости. – 1904. – № 54. – С. 3.
22. Кузина, Б. С. Історія споживчої кооперації Поділля. 1861–1914 рр. / Б. С. Кузина. – Хмельницький: Видавць П.П. Цюпак А. А., 2010 – 192 с.
23. Приходько, В. Під сонцем Поділля. Спогади. Ч. I / Віктор Приходько. – Нью-Йорк; Мюнхен: Видавництво “Криниця”, 1967. – 127 с.
24. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 1194, 52 арк.
25. Православная Подолия. – 1909. – № 13-14. – С. 399-400.
26. ІР НБУВ, ф. 290, од. зб. 75, 18 арк.
27. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 538, 19 арк.
28. Подолян, В. В. Йоахим Волошиновський у становленні українського кооперативного руху (1897–1939 рр.) / В. В. Подолян, В. П. Рекрут. – Вінниця, 2005. – 456 с.

29. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 333, 2 арк.

30. ІР НБУВ, ф. 327, од. зб. 554, 35 арк.

Valery Rekrut, Olga Stepchenko

“Artel Father” Levyskiy Mykola Vasylyovych in Podillya

Based on the analysis of published materials and archival documents in the article it is considered the shape of national historiography on the life and activity of famous public figure, cooperator and writer Mykola Vasylyovych Levyskiy. It is analyzed his involvement in propagation of cooperative idea in Polillya in early 20th century.

It is discovered that the study of documentary heritage of ‘artel father’ was performed by the number of domestic scientists who have mainly highlighted his activity in light of cooperative idea propaganda in Russian Empire in the context of popularizing of agricultural cooperatives and other forms of industrial cooperation.

The authors, using the M.Levitsyi’s personal archive documents, proves that the development of the cooperative idea in Podil including the establishment of agricultural production and other cooperative societies was far behind to other regions of Ukraine due to considerable administrative pressure from the power.

However, the geography of M.Levitskiy’s promotional activities of cooperation popularization covered the European part of the Russian Empire and the Western Europe.

In early 20th century M.Levyskiy also visited Podilsky edge, particularly the town of Kam ’yanets-Podilskiy, where provided several lectures including the local seminary where the lecture was totally illegal.

The authors proves that skillfully provided lectures with elements of personal poetic were positively accepted by students from seminarians-Ukrainians and effectively influenced the formation of patriotic outlook and, to some extent, intensified the development of the cooperative movement in Podil. Lately, the significant number of lecture participants became conscious developers of cooperative idea and actively worked in domestic cooperation system.

Keywords: *Mykola Vasylyovych Levysyi, cooperation, artils, Kam ’yanets’-Podilskiy Seminary, seminarians, lectures, poetics.*

В.Ф.Рекрут, О.П.Степченко

“Артельный батька” Левитский Николай Васильевич на Подолии

На основе анализа опубликованных материалов и архивных документов рассматривается состояние отечественной историографии о жизни и деятельности известного общественного деятеля, кооператора и литератора Н.В.Левитского. Освещается его участие в распространении кооперативной идеи на территории Подолии в начале XX ст. Выяснено, что исследование документального наследия “артельного батька” проводили ряд отечественных ученых, которые рассматривали его деятельность в направлениях распространения кооперативной идеи на территории Российской империи в кон-

тексте популяризації земельних артелей і других форм промислової кооперації. Автори, використовуючи архивні документи особистого фонду Н. Левитського, доводять, що на території Подолли внаслідок адміністративного тиску поширення кооперативної ідеї, в частині створення земельних товариств, значно відставало від інших регіонів України. Одночасно географія пропагандистських заходів Н. Левитського по питанню популяризації кооперації охоплювала територію Європейської частини Російської імперії і країни Західної Європи. В початку ХХ ст. Н. Левитський також відвідав Подольський край, в частині г. Каменець-Подольський, де прочитав декілька лекцій, одну з яких нелегально виступив в місцевій Духовній семінарії. Автори доводять, що майстерно викладені лекції з використанням фрагментів власних віршів, позитивно сприйняті слухачами з числа семінаристів-українців і впливово діяли на формування їх патріотического світогляду і в значній мірі активізували розвиток кооперативного руху на території Подолли. Велика кількість учасників лекцій внаслідок стали свідомими проводниками кооперативної ідеї і плідно працювали в системі кооперації країни.

Ключові слова: *Николай Васильевич Левитский, кооперація, артели, Каменець-Подольська духовна семінарія, семінаристи, лекції, поезія.*

Одержано 3 червня 2014 року

УДК 94(477)(092)

І.О. Старенький

Дмитро Ващук: історик та педагог

У статті розглядається дослідницька та педагогічна діяльність кандидата історичних наук, старшого наукового співробітника відділу історії України середніх віків і раннього нового часу Інституту історії України НАН України Дмитра Петровича Ващука.

Ключові слова: *Д.П.Ващук, історичні дослідження, педагогічна діяльність, Велике князівство Литовське, Поділля.*

Історію творить людина, яка перебуває у певному соціокультурному просторі. Людина і досліджує історію. Одним із найвідоміших істориків-літваністів України є Дмитро Петрович Ващук.